

Mįslių pradžios ir pabaigos formulės: nuo archajiškų papročių liudininkių iki „universalių“ mįslių

AELITA KENSMINIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas kai kada pasitaikančioms sudedamosioms mįslių dalims – pradžios ir pabaigos formulėms, kurios yra labai mažai tirtos. Tyrimo tikslas – pristatyti šias formules ir jų atliekamas funkcijas mįslės struktūroje, apsvarstyti, ar jos, kaip reiškinys, yra senos, ar gana naujos. Pasitelkiant šio reiškinio analogus kitų tautų mįslėse, kitus tautosakos žanrus, pirmuosius mįslių paminėjimus, kai kuriuos papročius, linkstama prie nuomonės, kad šios formulės gali būti išlaikytos iki mūsų dienų nuo mįslių ištakų, kai jų vaidmuo visuomenėje ir socializacijos procesuose buvo labai reikšmingas.

RAKTAŽODŽIAI: mįslės, pradžios formulės, pabaigos formulės, vedybos, iniciacija.

ĮVADAS

Mįslių pradžios ir pabaigos formulės yra pastovūs žodžių junginiai ar frazės, kai kada pradedantys ar užbaigiantys mįslės užminimą, su juo ir užmenamu objektu semantiškai nebūtinai susiję, būdingi tik vadinamosiems objektų, arba tikrosioms, mįslėms – pagrindiniam mįslių masyvo korpusui. Dabartinėje Lietuvių mįslių duomenų bazėje esama apie 500 tekstų, neabejotinai turinčių pradžios ar / ir pabaigos formules (didžiama jų sujungtos į vieną tipą *Užminsiu mįslę, per pilvą gysla...*).

Šie formuliniai junginiai nėra dažni, tad beveik visada tyrinėtojų yra paliekami nuošalyje kaip antraeilės svarbos reiškinys; taip daro net autoriai, rašantys apie mįslės struktūrą, – dažniausiai jie daugiausia dėmesio skiria semantinei mįslių struktūrai, o apie formulines pradžias ir pabaigas geriausiai atveju tik užsimena. Tiesa, praeityje joms buvo skirta šiek tiek dėmesio. Pasak vokiečių mokslininkės Claudios Schitek, išsamiai apžvelgusios pasaulio mįslių tyrinėjimus, pirmasis, smulkiai aprašęs stilistines mįslių formas, buvo Robertas Petschas – 1899 m. išėjęs jo „Naujas mokslas apie liaudies mįsles“¹ buvo mįslių įvairių stilistinių formų

1 Robert Petsch. *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsels*, (*Palaestra*, IV), Berlin, 1899, pp. ii, 152 (pagal Taylor 1939: 13).

tyrimas. R. Petschas atskyrė, kas iki tol nebuvo daryta, netikrąsias (*unwirklichen*) ir tikrąsias (*wirklichen*) liaudies mįsles. Remdamasis konkrečių tikrųjų mįslių pavyzdžių tyrimu, jis apibendrino visuotinę liaudies mįslių struktūros schemą. R. Petschas iš viso išskyrė penkis pastovius ir neretai tik laisvai sujungtus elementus: pradžios rėminantįjį elementą (1, *einführendes Rahmenelement*), įvardijantį pagrindinį elementą, kuris dažnai yra iškraipyta, prasmės neturinti garsinė figūra arba beprasmis žodis (2, *benennendes Kernelement*), aprašantįjį pagrindinį elementą, kuris būna nukreiptas į tam tikrą objektą arba įvykį kaip visetą ir jį apibūdina (3, *beschreibendes Kernelement*), trukdantįjį (dezinformuojantį) elementą, sudarantį mįslės keistumą (4, *hemmendes Element*), ir pabaigos rėminantįjį elementą (5, *abschliessendes Rahmenelement*). Kartu R. Petschas pripažino, kad tokią, idealiai tipišką, visas dalis atitinkančią schemą turinčios mįslės pasitaiko itin retai (pagal Schitek 1991: 35–36). Kaip prototipinės mįslės, turinčios visus penkis elementus, iliustraciją R. Petschas pateikė tokį pavyzdį:

1) <i>In meines Vaters Garten</i>	1) Savo tėvo sode
2) <i>Seh ich sieben Kameraden,</i>	2) Mačiau septynis draugus
3) <i>Kein ein, kein Bein,</i>	3) <...> ²
4) <i>Kann niemand erreichen.</i>	4) Niekaip negaliu pasiekti.
5) <i>Wer dieses kann raten,</i>	5) Kas tai įmins,
<i>Dem will ich geben einen Dukaten,</i>	Gaus iš manęs dukatą,
<i>Wer dieses kann denken,</i>	Kas tai įspės,
<i>Dem will ich einen Louisdor schenken.</i>	Tam dovanosiu luidorą.
<i>– Siebengestirn.</i>	– Sietynas [astr.].
- (Pagal Grzybek 1987: 6)

Reikia pažymėti, kad, nors visi šaltiniai pateikia šį pavyzdį be papildomų patikslinimų, panašu, jog R. Petscho išskirtieji 2 ir 3 elementai jame yra susikeitę vietomis: aprašantysis pagrindinis elementas (3) yra 2-ojoje šios mįslės pozicijoje, o įvardijantysis pagrindinis elementas, arba prasmės neturinti garsinė figūra (2), – 3-iojoje.

Žvelgiant į mįslių tyrinėjimų visumą matyti, kad dažniausiai yra aptariami 2–4 R. Petscho išskirti elementai, jų santykis su įminimu arba už mįslės ribų besidriekiantis platesnis kontekstas. Tuo tarpu pradžios ir pabaigos formuliniai elementai iš tyrinėtojų dėmesio akiračio dažniausiai išslysta. Tik tyrimuose, žvelgiančiuose į folklorą kaip performansą, pradžios rėminiai elementai paminimi

2 „*Kein ein, kein Bein* (iš sen. [vok.] „Kein Buchen, kein Eichen“) – rudimentinės frazės, tarnavusios viduriniųjų eilučių rimui.“ Čia pateikiamas mįslės vertimas ir paaiškinimai Audriaus Valotkos (1992: 15).

kaip viena iš aštuonių priemonių, perspėjančių apie perėjimą iš kasdienio šnekėjimo į meninį atlikimą (Pepicello, Green 1984: 8).

Archerio Tayloro 1951 m. išleistame dideliame mįslių rinkinyje su labai plačiais komentarais „Žodinės anglų tradicijos mįslės“ (*English Riddles from Oral Tradition*³), pagrindinis dėmesys sutelkiamas į tai, su kuo tikrovės objektas lyginamas jį vaizduojančiame užminime; rėminančios pradžios ar pabaigos formulės atskirai neaptariamos, tačiau mįslių su jomis rinkinyje esama nemažai. Keletas būdingesnių formulių skamba taip: *My father has / had a (thing)...* („Mano tėvas turi / turėjo (daiktą)...“⁴) TER 85, 222, 227, 234, 377, 379a-c, 381a, 384, 385; *A riddle, a riddle, as I suppose...* („Mįslė, mįslė, kaip aš manau...“) TER 11, 12a-b, 13a; *Riddle me, riddle me / Ridy, ridy, I suppose...* („Įmink mane, įmink mane, aš manau...“) TER 13b, 41; *Riddlum riddlum, raddy...* (mįslėms būdingi iš šaknies *riddl-* padaryti neatpažįstami žodžiai) TER 2; *As I went over (London) Bridge...* („Kai aš ėjau per (Londono) tiltą...“) TER 24d, 540 b-c, f, 542. Kai kurios mįslės turi ir pabaigos formules: *As I went over London Bridge, / I heard some[one] cough and call. / His leg was bone, his teeth was hone [horn]. / Unriddle that riddle, I give you all my cone [corn]. – A rooster* („Kai aš ėjau per Londono tiltą, aš išgirdau kažką kosint ir šaukiant. Jo koja buvo kaulo, jo dantys buvo rago. Įmink šią mįslę, ir aš atiduosiu tau visus grūdus. – Gaidys“) TER 540b. Estų mįslės turi pradžios formules, tiesiog prašančias įminti mįslę: *Mõista, mõista, mis see on?* („Atspėk, atspėk, kas tai yra?“)⁵. Dmitrijaus Sadovnikovo rusų mįslių rinkinyje taip pat esama mįslių, kurios turi arba pradžios, arba pabaigos formules (abiejų vienoje mįslėje kol kas nepavyko rasti): *Загану загадку, Закину за грядку, Год пуцу, В другой выпуцу. – Сеют* („Užminsiu mįslę, permėsiu per lysvę, metus paliksiu (kita galima žodžio reikšmė – ‘įsišaknysiu’), kitais išleisiu. – Sėja“) ЗРН 1253; *Вито, вито, Перевито: Кто отганет – Тому сто рублей; Кто не отганет – Тому сто плетей (кнутов). – Веретено* („Vyta, vyta, pervyta: kas atspės – tam šimtas rublių; kas neatspės – tam šimtas bizūnų (botagų). – Verpstas“) ЗРН 604. Taigi galima tikėtis, kad pradžios ir pabaigos formulės yra gana senas reiškinys, aptinkamas įvairių tautų enigmatinėje kūryboje dėl bendrų ištakų, o ne dėl vienodų mįslių pokyčių.

Kazys Grigas rašė, kad kai kurios lietuviškos mįslės turinčios įvadines bei pabaigos formules *Kas tai?*, *Atmink mano mįslę* ir panašias, tačiau jų užrašyta palyginti nedaug. Tokių išplėstų formulių, kaip vokiškosios, kuriose pabrėžiamas

.....

3 Toliau – TER, prie sutrumpinimo nurodant originalų numerį, kurį šiame leidinyje turi kiekviena mįslė.

4 Čia ir toliau, jei nenurodytas vertėjas, į lietuvių kalbą versta straipsnio autorės.

5 <http://www.folklore.ee/~kriku/MOISTA/saateks.htm>; versta iš Piret Voolaid vertimo į anglų kalbą.

sunkumas įminti atitinkamą mįslę arba užminėjas sakosi matęs negirdėtą dalyką, pasak K. Grigo, lietuvių mįslių rinkiniuose nerasta, jos lietuvių mįslėms nebūdingos. Mokslininko manymu, įdomesnės tos formulės, kurios organiškai įsilieja į pačią mįslę ir su ja rimuojasi (Grigas 1968: 34). A. Valotka teigia, kad R. Petscho išskirti 1 ir 5 elementai lietuvių mįslėse yra retoki, įvardiniai elementai lietuvių mįslėse dažniausiai yra netekstiniai, nebūtinai, neįeina į mįslės struktūrą, pavyzdžiui, „Įmink“: Mįslių, kurių įvardinis elementas yra neatskiriama teksto dalis, anot A. Valotkos, visai maža. Apie K. Grigo pateiktąsias mįsles⁶ šis autorius sako:

Tačiau pateiktųjų mįslių įvardiniai elementai nėra būdingi. Pavyzdžiui, žvakę užžeminančios mįslės įvardinis elementas *Mįslė mįslelė* tuo pačiu yra ir įvardijantis elementas (*mįslė mįslelė* = *žvakė*) (Valotka 1992: 15).

Iš šių samprotavimų truputėlį lieka neaišku, kurie įvardiniai elementai autoriui atrodo neįvardintini pradžios formulėmis, tarsi „netikri“. Nėra paprasta rasti mįslę, apie kurią būtų galima sakyti, kad jos pradžios elementas visiškai semantiškai nesusijęs su mįslės tekstu, A. Valotkos žodžiais, „netekstinis“ (su semantiškai nesusijusiu pabaigos elementu – kiek lengviau). Tačiau net ir tada, kai formulė organiškai įliejama į mįslę ir yra tapusi semantine užminimo dalimi, kitaip tariant, jos rėmo funkcija yra šiek tiek aptirpusi, dar nereiškia, kad tos funkcijos nebelieka; juk mįslėms labai būdingas siekis sukurti įvairių figūrų tirštą meninę kalbą, ir tai daroma neretai su pasimėgavimu. Mįslių savybę, kad jų tekstai pasižymi itin aukštu organizavimo laipsniu visuose be išimties kalbos lygmenyse ir tai nėra atsitiktinumas, yra pažymėjęs ir ypatingą dėmesį mįslių tyrinėjimams skyręs Vladimiras Toporovas (Топоров 1999: 60). Esama tokių tarsi universalios mįslės atvejų, kai visas užminimas yra sudarytas tik iš pradžios ir pabaigos formulių: *Minu minu mįslį iš devynių gyslių, kas tų mįslių išmins, tam pilvas ištins. – Krepšį pina. (Devynias gyslias – devyni puslankiai krepšia, a kai išpinsiu, pilvas pasidara)* VU(LF) F213-330/91.

Panašią problemą, kalbėdamas apie pasakų medialines formules (t. y. vidurio, be jų autorius skiria inicialines ir finalines), aptaria pasakų formulių tyrinėtojas Nikolae Rošianu. Jis sako, kad pasakų formulių nepriklausomumas nuo teksto yra sąlygiškas net inicialinių ir finalinių formulių atveju. Jos dažnai nulemtos ne tik pasakos tipo, bet net kokio nors jos epizodo. Vis dėlto autorius pripažįsta, kad yra tokių medialinių pasakų formulių, kurioms būdingas tik pasakotojo ir klausytojo santykis ir kurios beveik nesusijusios su pasakos veiksmu. Pastarąsias jis

6 Kaip pavyzdžius mokslininkas pateikia tris mįsles: *Užminsiau mįslę, Per pilvą gyslę, Tame pilve jomarkas. – Avily; Mįslė mįslelė – Per vidurį pilvo gyslelė. – Žvakė; Mįslė mįslelė – Per pilvą gyslelė. Kai gysla truks – Pilvas įdubs. – Balkis* (Grigas 1968: 34).

vadina „išorinėmis“ *medialinėmis formulėmis*, o kitas, susijusias su pasakos veiksmu, – „vidinėmis“ *medialinėmis formulėmis* (Рошияну 1974: 90–91). Nors tokie terminai yra gana netikslūs, bet dėl jų trumpumo ir patogumo toliau su užminimais ar jų dalimi sutampančias mįslių formules taip pat vadinsime *vidinėmis*, o nesutampančias – *išorinėmis*, nes *tekstinės* ir *netekstinės formulės* – dar netikslesni terminai šiems junginiams apibūdinti.

Toliau apžvelgsime, kokios pradžios ir pabaigos formulės būdingos lietuviškoms mįslėms.

PRADŽIOS FORMULĖS

Kaip jau buvo minėta įvade, neretai sunku užtikrintai teigti, kad formulė neturi jokių semantinių ryšių su užminimu. Tačiau gana nesunku pamatyti, kada formulė tuos ryšius turi, kitaip tariant, kada ji yra vidinė pradžios formulė. Daugiausia užrašymų ir didžiausių atsakymų įvairovę turinti mįslė *Mįslė mįslelė – per pilvą gyslelė* [a], *po kojų veselijos* [b]. – *Rateliu verpia* LTR 3473/69 (arba *Užminsiu mįslę...*) gali būti puikus pavyzdys, kaip, siekiant apimties minimalumo, reikšmės figūra kone alchemiškai sulydoma su tradicine pradžios formule – *ratelis* maskuojamas „a“ segmentu (pradžios formule), kurio pirma dalis *Mįslė mįslelė* atlieka R. Petscho išskirtųjų 1 ir 2 elementų funkciją, antra dalis *per pilvą gyslelė* atitinka 3 elementą, verpimo veiksmas maskuojamas „b“ segmentu, kuris atitinka R. Petscho 4 elementą. Tai ypač matyti kitoje mįslės versijoje, kur užuominos į įminimą padaromos tokios aiškios (sankaba žodyje *minti* – minama mįslė ir minama ratelio pakoja, vietoj *pilvo* įvedamas *ratas*), kad pradžios formulė virsta tiesiogine ir semantine anagrama, žaismingai sufleruojančia įminimą: *Miniau, miniau mįslę, po ratu gyslę, po kojų vestuvės*. – *Ratelis* LKŽ VIII 240; *Mink mįslę dvigyslę, kojų gale veselę*. – *Ratinis* LTR 1432/285–14. Dar vienas panašaus semantinio priderinimo pavyzdys: septynis variantus turinčioje mįslėje *Įminsiu mįslį, per pilvą gyslį, kas tų gyslį patrauks, visą pasaulį sušauks*. – *Varpai* LTR 1096/18 prie vidinės pradžios formulės yra priderinta pabaiga, ateinanti iš kitos mįslės (*Pumpurė vasarė visą svietaq suvarė*. – *Bažnyčia* LTR 219/116–20), imituojanti pabaigos formulės struktūrą. Gali būti ir taip, kad pradžios formulė, pagrįsta tarmiškų žodžių *mįslį – gyslį* rimu, apskritai vartojama menant tik tuos tikrovės objektus, kuriems įmanoma pritaikyti per pilvą einančios gyslos motyvą, kitaip tariant, ji visada yra vidinė.

Jeigu nekvestionuojame R. Petscho pateiktojo mįslės pavyzdžio, kad mįslės pradžia *In meines Vaters Garten* („Mano tėvo sode“), taip organiškai įlieta į užminimą, jog atrodo tiesiog kaip jo dalis, tikrai galima vadinti formule, tai lietuviškos mįslės turi tokių pat vidinių pradžios formulių: *Mano tėvas tur lygius laukus, tame*

lauke anžolis, tame anžole dvylika šakų, ingi kiek[vieną] šaką keturis šakelius, ant kiek[vienos] šakelės septynis lapu[s]. – *Год [Metai]*⁷ RLK 1869: 59/2. Kituose, taip pat XIX a. užrašytuose šios mįslės variantuose sakoma *Visų tėvas turi lygius laukus...* (JaF 267-1322/106a; LMD I 899/34; Jrg; MžŽ) – toks apibūdinimas mįslei suteikia visuotinumą, plataus apibendrinimo, dėl to ji atrodo dar archajiškesnė, juolab kad įvairių jos variantų įminimai yra *metai, laikas, kanapė*. Šioje mįslėje esama panašumo į angliškomis mįslėms itin būdingą pradžios formulę *My father had...*: *My father had a field, what was the first crop he made? – His track* („Mano tėvas turėjo lauką, koks buvo jo pirmiausias pasėlis? – Jo pėdsakas“) TER 1051. Angliškose mįslėse dar labiau mėgstama įvardyti, kad tėvas turėjęs kažkokį daiktą, kurį reikia atspėti: *My father had a thing, it had three feet. – Pot* („Mano tėvas turėjo tokį daiktą su trimis kojomis. – Puodas“) TER 85. Simono Daukanto pateikiamoje mįslėje vietoj tėvo randame karalių, o tai visai atitinka paradigmą ir duoda aliuziją į pasakose (pvz., stebuklinėje pasakoje „Karalaitė neįmena mįslės“; ATU 851) vaizduojamas mįslių minimo situacijas: *Karalius tur vieną medį, tas medis tur dvyleka šakų, kožnoj šakoj keturi lizdai, kožname lizde po septynis vaikus, pusė juody, pusė baltų.* – *Metai* DŽT 1664.

Žvilgsnis į kitų tautų mįsles ir jų pradžios formules kiek netikėta šviesa nušviečia ir lietuviškųjų mįslių vaizdyną – į tai, kas anksčiau atrodė kaip lietuvių mįslėms labai būdinga ir dažna vaizdo kūrimo priemonė, irgi galima pažvelgti kaip į vidinę pradžios formulę, juolab kad kai kurie žodžių junginiai – *gale lauko* (kiek retesnis *lauko gale*) – dažnai pasirodo kaip tik mįslės pradžioje: *Gale lauko bačka trūko. – Saulė užtekėjo* LTR 2786/298; *Gale lauko ugnelė kūrenas. – Saulė leidžiasi* LTR 3518/407; *Gale lauko du tilvikai plauko. – Saulė ir mėnuo* LTR 1261/4-35; *Gale lauko katiliukas verda. – Šaltinis* LTR 374/2568-9; *Gale lauko žyds kiaulę brauko. – Akėčios* LTR 3178/25; *Gale lauko ragana rėkia. – Dalgė* LMD III 36/9-263; *Gale lauko begėdė stovi. – Pirtis* LTR 4394/63; *Gale lauko stovi ponas guzikuotas. – Dagilis* LTR 337/1007. Anglų mįslėms būdingos pradžios formulės, vaizduojančios ėjimą per tiltą ar kalvą: *As I was going over the <...> Bridge* TER 267, 540; *I was going over to Dingleddown Hill...* TER 405. Gali būti, kad tokioms mįslės pradžios ne tik funkcija, bet iš esmės ir prasmė yra beveik tolygi perspėjimui *Riddle me, riddle me* – ja sufleruojama apie buvimą tarpinėje, ribinėje erdvėje, kurios vaizdavimas yra labai būdingas mįslių poetikai (žr. Kensminienė 2010). Tokią pradžią aptinkame tik vienos, tačiau labai išplėtos, turinčios daug užrašymų archajiškos mįslės apie rasą variantuose: *Ėjo ponia per lieptus, Pametė raktus, Saulė rado, Mėnuliui nedavė.* – *Rasa* LTR 3219/191

7 Leidinyje tekstas išspausdintas kirilica, todėl galimi netikslumai transkribuojant iš lietuviškų rašmenų į rusiškus ir atvirkščiai.

(4 var.); *Ėjo meška per tiltą, pametė aukso kilpą, mėnuo rado, o saula pakavojo.* – *Nakties rasa* LTR 2042/18-8 (10 variantų); *Jojo karalaitis per tiltą, pamete sidabro kilpą, mėnuo rado, saule pagavo.* – *Rasa* LMD I 926/20 (6 var.). Šiems variantams labai artima Pilypo Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjime“ (1745) išspausdinta mįslė: *Pamečiau žiedą po variniu tiltu, atmirado mėnuo, sugaišino saulė.* – *Rasa* SLT 601, kurioje nėra bėgimo per tiltą motyvo, tačiau vaizduojama ta pati pereinamoji, ribinė lokalizacija, mitinė erdvė – *varinis tiltas*. Daugiausia šios mįslės variantų prasideda žodžių junginiu *Ėjau naktį*, kuris taip pat nurodo neįprastą, mitinį laiką. Toks yra ir seniausias šios mįslės užrašymas – anoniminiame XVII a. pabaigoje–XVIII a. pirmojo ketvirčio priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinyje aptinkama ir daugumos praeities garsių lietuvių kalbos tyrėjų bei puoselėtojų, taip pat ir mįslių leidėjo Kleopo Jurgelionio persirašyta ir perspausdinta (ir ne be jų nuopelnų tapusi tokia populiari ir gyvybinga) mįslė *Ėjau naktį, pamečiau sagtį, rado mėnuo, padavė saulei.* – *Rasa* SLT 411. Apskritai ėjimo, judėjimo vaizdavimas itin būdingas mįslių erdvinei poetikai (žr. Kensminienė 2010), o įvairias gramatines veiksmožodžių *eiti* ir *bėgti* formas (kaip ir apibūdinimus *pilna / pilnas*, lokalizacijas *vidury, gale lauko*), ko gero, irgi būtų galima laikyti kone formulinėmis mįslių pradžiomis – viskas priklauso nuo to, kokie griežti būsime sprendami, ką laikyti formule mįslės pradžia: ar plėsimė jos suvokimo ribas, kaip R. Petšchas, ar maksimaliai siaurinsime, kaip A. Valotka.

Tačiau pati dažniausia lietuviškose mįslėse aptinkama pradžios formulė yra daugiau išorinės formulės požymių turinti *Užminsiu mįslę*, kuri, išlaikydama panašią semantiką, labai įvairuoja leksiškai ir gramatinėmis formomis: *Įminsiu mįslę, per pilvą gysla, pilvo gali – jomarkas.* – *Bičių avilys (kelminis)* LTR 5089/5; *Priminsiu mįslę, per pilvo galo gyslę, pilvo gale – jomarks.* – *Bičių avilys* LTR 5072/362; *Išmįslyk mįslę: per pilvą gysla, pilvo gale – jomarks.* – *Audeklas staklėse* LTR 1293/68; *Išpėk mįslę, per pilvą gyslę, po kojų veselija.* – *Ratelis* LTR 3803/395; *Menu menu mįslę, per visą pilvą gyslą, gale pilvo jomarkas – kas?* – *Kalataika (tai sviestui mušti)* LTR 4773/56; *Seku secu mįslę: kojų gale vesele, pelva gale gysle.* – *Audimo staklės* LTR 4165/230-5; *Minku minku mįslę, per pilvą gysla, kojų apačioj veselė.* – *Staklės ir audėja* LTR 4627/691 ir pan. Kai kada žodis *mįslė* dar apibūdinamas epitetais *dvigyslė, keturgyslė, devyngyslė*: *Užminsiu mįslę keturgyslę, o ant galo kulė karo.* – *Lopšys* LTR 407/53-4; *Užmysiu mįslę keturgyslę, viršuj saulė teka.* – *Jurginas* LTR 451/344-17.

Analogiškų pradžios formulių esama ir kitų tautų mįslėse, jos atitinka cituotas anglišku mįslių pradžias *Riddle me, riddle me*, estų *Mõista, mõista*, rusišku *Загадку загадки*. Nekyla abejonių, jog tokioms pradžios formulės paskirtis yra perspėti, kad bus ištartas ar atliktas folkloro kūrinys, šiuo konkrečiu atveju – mįslė. Kartais ši pradžia būna apskritai be veiksmožodžio, mįslė pradedama žodžiais *mįslė mįslėlė*,

mįslė per mįslę, mįslė dvigyslė. Čia galima išvelgti analogiją su pasakų pradžios formulėmis, kai įžangoje pasakoma, kad pasaka dar tik bus toliau. Daug tokių pavyzdžių pateikia N. Rošianu; štai vienas jų iš Aleksandro Afanasjevo pasakų rinkinio:

Начинается сказка, от сивки, от бурки, от вещей каурки. На море, на океане, на острове Буяне стоит бык печеный, возле него лук толченый: и шли три молодца, зашли да позавтракали, а дальше идут – похваляются, сами собой забавляются: были мы, братцы, у такого-то места, наедали пуще, чем деревенская баба теста! Это присказка, сказка впереди... (Рошияну 1974: 44) („Prasideda pasaka nuo šyvuko, nuo bėriuko, nuo išmintingo sartuko. Jūroj, vandenyne, Bujano [rus. triukšmadario, maištininko] saloje stovi keptas jautis, greta jo grūsti svogūnai: ir ėjo trys jaunikaičiai, užėjo ir papusryčiavo, o toliau eina – giriasi, patys save linksmina: buvom mes, broleliai, tokioj vietoj, privalgėm smarkiau nei kaimo boba tešlos! Tai tik įvadas, pasaka dar priešaky...“).

Tradicinės mįslių minimo situacijos su labai panašiais perspėjimais, kad dabar bus užmenama mįslė, vaizduojamos sutartuvių dainose, kurios galėjo būti dainuotos santuokos *de facto* sudarymo momentu⁸. Viena tokių dainų su įpintomis mįslėmis – sutartuvių daina „Aš padainuosiu dainų dainelę“ (V 481): – *Atmyk, mergyte, Atmyk, jaunoji, Mano smūtnas mįslužes: Kas yr be kraujo, Kas lek be sparno, Kas yra be žiedelio? – Akmuo be kraujo, Vanduo be sparno, Papartis be žiedelio* LLD 4 24. Versijoje „Vai, ir atjoja jaunas bernelis“ nėra pačių mįslių tekstų, tačiau mįslių minimo situacija ir jos rezultatas įvardijami gana aiškiai: – *Mergela mano, Jaunoji mano, Ar atminsi mįslių – Tai būsi mano miela* LLD 4 29. Užbėgdami dėstymui už akių galime pasakyti, kad yra labai panašių mįslių pabaigos formulių: *...tas bus mano vyras, kas mane įmins* LTR 1039/1258. Tą patį matome ir paslėptos nuotakos ieškojimo dainoje „Pasakyk, mergele“ (V 981), kurioje pateikiamos ir nuotakai užmenamos minklės su įminimais: – *Mergela mano, Jaunoji mano, Aš užminsiu mįslių. Jei tu atminsi Mano mįslių, Tai būsi mano miela. Mergela mano, Jaunoji mano, Kas juodas nejuodzytas? – Juodas kranklalis, Girios paukštelis, Tai juodas nejuodzytas* LLD 8 37. Kaip matome, čia dainos eilutė beveik

8 Angelė Vyšniauskaitė pateikia nemaža pavyzdžių ir daro išvadą, kad „lietuvių liaudies papročiuose ligi pat XIX a. pabaigos išliko daugeliui tautų būdinga pažiūra, jog santuokos sudarymas įvyksta per sutartuves (žiedynas), jauniems pasikeitus rūtos šakele, vienam kitą užgėrus, padavus vienas kitam ranką, pasibučėvus ar pasikeitus dovanomis. Vestuvių apeigose ši sutartis būdavo dar kartą sutvirtinama ir įteisinama“. Mokslininkė nurodo XVII a. Įsruties bažnyčios vizitacijos dokumentą, kuriame barami tėvai, kurie savo vaikų „vestuves ilgam atideda, o šie netrukus po susižiedavimo kraustosi ir gyvena pas kits kitą“ (Vyšniauskaitė 1964: 485).

sutampa su mįslės pradžios formule, ir tai ne vienintelis pavyzdys (pvz., *Užmysiu tau mįslą* LLD 8 48). Kitose dainose tarp užduodamo klausimo ir atsakymo nuolat įterpiamas dvielis *Ne mergelė būčiau, kad aš nežinočiau* ar panašus į jį (žr. LLD 8 22–25, 27–30, 32, 42, 45, 46) leidžia suprasti, kad mįslių įminimų žinojimas yra būtinas mergelės statusui. Panašaus teiginio esama ir apie bernelį: *Ne bernelis būčiau, Kad aš nežinočiau* LLD 8 47. Dažniausiai dainose vaizduojamose situacijose klausimai užduodami mergelei, daugumoje dainų (LLD 8 22, 24, 25, 27–34, 42, 45) minkles ar klausimus jai užduoda neįvardytas asmuo. Neretai dainoje pasakoma ar duodama suprasti, kad mįslės užmena bernelis: – *Mergela mano, Jaunoji mano, Užmysiu tau mįslą*... LLD 8 48, t. p. 23, 37. Senesnėse, dainuojamose kaip sutartinės, versijose (pvz., versijoje *Užuminė Jurgelis martelei mįslę*) mįslės menamos marčiai (LLD 8 35, 36). Taigi dainose vaizduojamame mįslių minime, kuris įvardijamas panašiomis į mįslių pradžios formules frazėmis, visada dalyvauja vedybinio amžiaus jaunuoliai, kartais mįslės jie mena tarpusavyje, kartais yra egzaminuojami kito, dažnai vyresnio, asmens. Leonardas Sauka apie mįslės dainose rašo:

Nėra abejonių, kad mįslės yra susijusios su vestuviniais papročiais. Iš įvairių šaltinių žinome, kad mįslėmis būdavo tiriamas jaunųjų subrendimas, pasirengimas vedyboms. Jomis egzaminuodavo atvykusį jaunojo pulką (Sauka 1994: 10).

Vedybos savo ruožtu glaudžiai susijusios su pėrėjimo ritualais ir brandos papročiais, yra svarbus iniciacinis momentas (žr. ван Геннеп 1999; Šaknys 1996). Vadinas, galime tikėtis, kad melodijos ir eilėdaros „sudrausmintas“ tekstas dainose išsaugojo, ko gero, nepakitusias formules iš gana senų laikų, o nuo šių visai nedaug skiriasi ir išorinės mįslių pradžios formulės.

PABAIGOS FORMULĖS

Rėminančiosios mįslių pabaigos formulės iš pažiūros visos turi panašias pradžias – jos kalba apie tai, kas laukia menančiojo, jei mįslė bus neįminta, arba kas jam bus, šią mįslę sėkmingai įminus: *kas tą mįslę įmins / neįmins*... Dažniausios įvardijamos grėsmės – apatinės kūno dalies neigiami pakitimai: *iškirmys / sutins pilvas / subinė – Menu menu mįslę, per pilvelį gysla, kas tos mįslės neišmys, to pilvelis iškirmys. – Kauliukas LTR 2851/77; Užmysiu mįslę, per subinę gyslę, kas tos mįslės neatmys, to subinė iškirmys. – Lempa LTR 945/209; Įminsiu mįslę keturgyslę, kas tą mįslę neįmins, tai to pilvas iškirmys. – Bulvės LTR 2268/125-1; Išminsiu mįslę, par pilvą gyslę, kas tas mįsles neišmins, tam pilvas sutins. – Kašikas LTR 1890/197. Ir įvade cituotos rusų mįslės pabaigos formulėje kalbama ne tik apie*

apdovanojimą sėkmingo įminimo atveju, bet ir apie gresiančią bausmę, jei mįslės nepavyktų įminti: ...*Кто отганет – Тому сто рублей; Кто не отганет – Тому сто плетей (кнутов)*... („...Kas atspės – tam šimtas rublių; Kas neatspės – tam šimtas bizūnų (botagų)...“) ЗРН 604.

Tokie grasinimai šių mįslių užrašymo metu galėjo būti ir vien erzinamojo pobūdžio, kaip greičiausiai yra mįslėje *Užmysiu mįslę su kumelio gysle, kas tą mįslę neatmins, to subinė iškirmins*. – *Arklis subinėj kirmėlės* LTR 37/2948. Tačiau pats grasinimas gali būti giminingas pasakų arba, kitaip tariant, vadinamosioms „galvą gelbstinčioms mįslėms“ (angl. *neck riddles*), nuo kurių įminimo priklauso, ar menantysis liks gyvas. Kai kurie mįslių pavyzdžiai leidžia jų pabaigos formules sieti su pasakų mįslėmis, kurių sėkmingas įminimas lemdavęs gyvybės ir mirties klausimą, pavyzdžiui, tie, kurių išorinėse mįslių pabaigos formulėse neretai (turima 20 var.) įvardijamas teigiamas mįslės minimo rezultatas – ilgas gyvenimas: *Išmisiu mįslę iš šimta gyslių, kas tą mįslę įmins, tas šimtą metų gyvens*. – *Armonika* LTR 469/27-17; *Sniegena purena eina miškan kiaušinius dėti. Kas tą mįslę įmins, šimtą metų gyvins*. – *Apyniai* LTR 1438/197; *Šimtu austas, šimtu mestas, kas mįslę atmins, tas šimtą metų gyvins*. – *Voratinklis* LTR 3521/412.

Čia galime padaryti nedidelį ekskursą į vienus senesnių mįslėms giminingų reiškinių paminėjimus, užkonservuotus mitiniame poetiniame tekste. Islandų giesmėje „Vaftrudniro kalbos“ (*Vafthrudhnismál*), priklausančioje „Vyresniajai Edai“, pasakojama, kaip rungtyniauja Odinas ir Vaftrudniras. Pastaruoju metu vyrauja nuomonė, kad ši giesmė atsirado dar pagoniškoje epochoje (X a.). Jos siužetas – išmintingumo varžybos, kuriose nugalėtasis sumoka savo gyvybę. Rusiškojo „Edos“ leidimo komentaruose Michailas Steblin-Kamenskis sako, kad giesmės siužetas turi daug folklorinių paralelių, o jos forma veikiausiai atspindi situaciją, kai žynys moko mokinius, ir gali būti kilusi iš ritualinio dialogo (БСЭПН 672):

Вафтруднир [сказал:]

¹⁹ «Гость мой, ты сведущ,
сидись на скамью,
побеседуем сидя!
Голову мы,
гость мой, назначим
ставкою в споре!»

Один [сказал:]

²⁰ «Дай первый ответ,
если светел твой ум
и все знаешь, Вафтруднир:

как создали землю,
как небо возникло,
эту, открой мне?» (БСЭПН 206)

(*Vaftrudniras* [*pasakė*]: „Mano svety, tu – išmanantis, sėskis ant suolo, pasišnekučiuosim sėdėdami! Mes galvą, svety mano, statysim varžybose!“ *Odinas* [*pasakė*]: „Duok pirmą atsakymą, jei šviesus tavo protas ir viską žinai, Vaftrudnirai: kaip sukūrė žemę, kaip dangus atsirado, atskleisk man, milžine?“)

Antti Aarne „Lyginamuosiuose mįslių tyrinėjimuose“ (*Vergleichende Rätsel-forschungen*) pateikia iki jo laikų išsaugotą ir, kaip jis teigia, dažnai cituojamą žodinį pasakojimą apie vieną seną graikų mįslę. Pasak Beotijos mito, pabaisa Sfinksas tėbiečiams buvo nusiųstas kaip bausmė už valdovo Lajo nusižengimą. Jis gyveno ant Fikiono kalno ir, grasindamas mirtimi, reikalavo iš praeivių įminti mįslę: *Kas yra tas, kas turi tik vieną vardą, bet yra keturkojis, dvikojis ir trikojis?* Po to, kai daug jaunuolių padėjo galvas, Kreonas pažadėjo Tėbų valdžią ir savo dukrą Jokastę tam, kas įmins šią mįslę. Galiausiai Edipas rado įminimą: žmogus, kai dar būna vaikas, yra keturkojis, nes ropoja, suaugęs yra dvikojis, o pasenęs – trikojis, nes vaikšto su lazda (Aarne 1918: 10–11). Kita sena graikų sakmė, žinoma dar nuo 500 m. pr. Kr., pasakoja, kaip Homeras negalėjęs įminti vienos mįslės. Kartą jis paklausęs Orakulo, iš kokio miesto yra kilęs, ir gavęs atsakymą: *Vadinas Ijo sala, tavo motinos gimtinė, kur tu mirtį priimsi; taigi saugokis jaunuolio mįslės.* Kai Homeras, jau senesnio amžiaus, atvyko į tą salą ir ant kranto dirbančio žvejo paklausė, ar ką nors sugavo, tasai, nepatenkintas dėl nesėkmės, atsakė: *Ką mes sugavom, yra toliau, ko ne, tą nešamės namo.* Homeras mirė iš sielvarto, kad nesu-prato atsakymo, nes manė, kad žvejys kalba apie žuvis, nors tas turėjo omenyje utėles (ten pat: 11–12).

A. Aarne's tyrinėjimuose galima rasti ir ne tokių fatališkų mįslių minimo pasekmių liudijimų. Senovės Graikijoje, kaip ir kituose kraštuose, mįslės buvo menamos per puotas ir pasilinksminimus. Tokį pavyzdį pasakoja Plutarchas ir Difilas. Beotijoje per Agrionijaus (vienas Dioniso vardų) šventę buvo įprasta, pasibaigus valgymui, vienas kitam minti mįsles, o per Adonio šventę Samose trys vietinės merginos mįsles minė puotos metu. Taip pat Graikijoje esą už mįslės įminimą priklausęs apdovanojimas ar bauda, laikui bėgant – vis kitokie. Nugalėtojas būdavęs pagerbiamas vainiku arba mėsos porcija, o nugalėtajam kaip baudą reikėdavę išgerti taurę neskiesto vyno, vandens su druska arba vyno ir sūraus vandens mišinio (ten pat: 10). Labai panašią mįslių minimo situaciją, užfiksuotą jau mūsų laikais, išsamiai aprašo kita suomių mokslininkė Leea Virtanen. Pasak jos, užstrigusio spėjėjo baudimas yra viena esminių mįslių žaidimų dalių. Labai įdomus suomių baudimas – nevykęs žaidėjas siunčiamas į vietą, vadina-

mą *Hyyölä, Himola, Hymylä, Hölmölä* (apytiksliai verstume „Šypsenų kaimas“, „Bukagalvių / Kvailių vieta“). Jis aprenngiamas keistais drabužiais, skarmalais ir siunčiamas į kiemą, prieškambarį ar virtuvės kampą. Dalis žaidėjų gali apsimesti Himolos žmonėmis, svarstančiais keleivio atėjimą ir atsakančiais į jo klausimus. Už juos spėjėjui būdavo siūloma paties bjauriausio maisto ar jo likučių. Jis būdavo priverčiamas „nusiprausti“ degutu ir nusišluostyti plunksnomis (kartais siūloma nusiprausti pamazgomis ir nusišluostyti arklio gūnia). Aprašymai, kaip elgiamasi su „keleiviu“, labai skiriasi. Paprastai iš jo kaip nors pasityčiojama. Galiausiai Himolos žmonės paklausia „ateivio“ paskutinių naujienų, o šis gali pasakyti tik savo neįmintas mįsles. Tada visi labai juokiasi iš „tokio neprotingo kvailio“, priekaištaudami už nemokšišumą, paaiškina mįsles ir išsiunčia jį atgal. Tolesnis veiksmas vėl vyksta kambaryje, kai grįžęs „keleivis“ turi atsiskaityti už „kelionę“. Čia jis gali reabilituotis, jei papasakos labai juokingai; pasakojama, kas tik užaina ant liežuvio, bet tarsi atsižvelgiant į pasaulio aukštyn kojomis dėsnius. Kaip pažymi vienas tautosakos rinkėjas, mįslių žaidimas savo prigimtimi buvo varžybos, o jo metu patirta nesėkmė buvo laikoma didžiule negarbe ir gėda. Buvo tikima, kad mįslėmis galima patikrinti žmogaus protą ir nuovokumą (plg. su lietuviškos mįslės pabaigos formule: *Plyna pelkikė, Širva kumelikė, Du vilkai trauk, Du vanagai lauk. Kas tas mįsles įmains, Visus po padu pamains.* – *Šulinys, rankos, akys* LTR 3896/23). Apsilankymo Himoloje buvo taip gėdijamasi, jog kartais, kad nebūtų užgauta savigarba, net vengta dalyvauti mįslių vakaruose (Virtanen 1976: 80–82).

Jau cituotoje rusų mįslėje iš D. Sadovnikovo mįslių rinkinio viena pabaigos formulė kalba ir apie apdovanojimą sėkmingo įminimo atveju, ir apie gresiančią bausmę, jei mįslės nepavyktų įminti: *...Кто отганет – Тому сто рублей; Кто не отганет – Тому сто плетей (кнутов)* ЗРН 604. Kažkuo panašus „meduolio ir bizūno“ metodas pastebimas pasakų formulėse. N. Rošianu, pateikęs nemažą pavyzdžių su padėkomis ir grasinimais „nubausti“ rumunų, turkų ir kitų įvairių tautų pasakų pradžios formulėse, pastebi, kad kai kurių tautų pasakose, pavyzdžiui, karelių, „baudimas“ įtrauktas į finalinę formulę: *Такой длины эта сказка. Кто слушал, тому золотую серьгу в ухо, кто не слушал, – тому смоляной квач (помазок) в ...* („Tokio ilgumo ši pasaka. Kas klausėsi, tam sidabrinis auskaras ausin, kas nesiklausė – tam smalos kamštis s...“). Autorius daro išvadą, kad šios, kartais unikalios, pradžios sukurtos pagal pažįstamus tradicinių formulių modelius (Рошияну 1974: 43). Jis pristato ir dar vienos rūšies pabaigos formules, kuriose už papasakotą pasaką prašoma atlygio: *Вот вам сказка, а мне бубликов связка* („Štai jums pasaka, o man riestainių ryšulėlis“) (ten pat: 73), ir pritaria jo pristatomai kitų tyrinėtojų nuomonei, kad tokios pabaigos yra tolimas dabar praradusių funkciją „apmokėjimo formulių“, kuriomis buvo prašoma pavaišinti pasakotoją, atgarsis; tai esą patvirtinančios ir klausytojų replikos į tokį prašymą:

Спасибо, да заплатит тебе за это бог („Ačiū, tegu Dievas tau už tai užmoka“) (Рошияну 1974: 72–74). Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad mįslių pabaigos formulėse vaizduojamos grėsmės ar laukiantys apdovanojimai iš esmės nelabai skiriasi nuo vaizduojamų senuosiuose šaltiniuose arba realių, išlikusių papročiuose.

Įdomu, kad kai kuriose mįslėse, net jei mįslė bus įminta, vis vien vaizduojami gresiantys nemalonumai, ligos, o gal net ir mirtis: *Menu mįslį, kas tą mįslę atmys, to pilvas iškirmys*. – *Viedras* LMD I 216/41; *Menu menu mįslę, per pilvą gyslą, kas tą mįslę atmys, to visas pilvas iškirmys*. – *Druska* LTR 28/273–9; *Išmysiu mįslę, per pilvą gyslę, kas tą mįslę išmys, to sėdynė iškirmys*. – *Grąžtas* LTR 2851/200; *Inminsiu mįslių iš devynių gyslių, kas tų mįslių inspės, tam pilvų sapės*. – *Klernatas* LTR 1947/6 (tokių mįslių yra ir daugiau). Čia galime prisiminti paralelę su pasakų medžiaga, suteikiančia nedidelę užuominą minties kryptį. Lietuvių pasakų tyrėja Bronislava Kerbelytė, analizuodama pasaką „Raganos sodyba“ (ATU 334) apie ugnies parnešti keliaujančią merginą, pažymi, kad „herojus žūva ir tada, kai nieko neprašo, o ateina aplankyti savo vyresniosios giminaitės“ (Kerbelytė 1997: 75). B. Kerbelytės nuomone, šioje ir panašiose pasakose atspindintys jaunimo išbandymai yra iniciacijos papročių atgarsiai (ten pat: 79). Regis, ši pasaka būtų puiki iliustracija pristatant Vladimiro Proppo teoriją apie stebuklinėse pasakose atspindimus iniciacijos papročius. Kokius tolimos praeities reiškinius vaizduoja šios pasakos motyvai, rašoma jo knygoje „Stebuklinės pasakos istorinės šaknys“ (*Исторические корни волшебной сказки*). Daugeliui jų ten skirta nemaža dėmesio ar net ištiesi skyriai: neretai tai ir ėjimas per mišką, kuolų tvora su užmautomis žmonių galvomis, žmonių galūnės, įvairiai, dažnai – žmogaus pirštu ar ranka, užtvirti vartai ir durys, ragana trobelėje, siūlymas valgyti „to pasaulio“ maistą, nužudymas (prarijimas ar sudraskymas), kuriuo dažnai ir baigiasi ši pasaka (Пропп 1986: 56–58, 63–69, 93–98). Pažymėtina, kad joje nepateikiamos mįslės kaip žanras, o tik demonstruojama klausimų ir atsakymų situacija.

Perėjusi kalnelį, siuvėja pamatė triobelę, aptvertą žmonių kaulais, vartai užtiesti žmogaus skūra, o durys užšautos žmogaus ranka <...>. Iš kito kambario įėjo senelė ir įnešė žmogaus kraujo. Senė paklausė siuvėjos, ką ji sutikusi ir ką mačiusi. Siuvėja papasakojo. Moteriškė atsakė, kad kiškiai – jos avelės, vilkai – jos arkliai, meškos – jos karvės, oda – vartai, ranka – šautuvas, trioboje žmogaus oda – durys⁹, žmogaus galva – jos kopūstai, kraujas – jos burokai. Moteriškė siuvėjai pasiūlė burokų ir kopūstų. Jai atsisakius, padėjo kaklą ant kaladės, nukirto galvą ir įmetė į krosnį (pasakos LTR 218/1216 anotacija iš LPK).

9 Plg. su mįsle *Meškos skūra terpu šakų pakarta*. – *Durys* LTR 1951/71–73. Deja, turimas tiktai šis vienintelis variantas.

Herojaus žūtį ir tada, kai nieko neprašo, galima suvokti kaip neišvengiamą: jis žūva, nes kulminacinis įvykis, dėl kurio jis atsidūrė raganos trobelėje, ir yra simbolinė žūtis, o objektų atpažinimas / neatpažinimas – tik pretekstas. Juk turbūt pastoviausi klasikinės iniciacijos elementai ir yra ėjimas į nepažįstamą ar sakralią erdvę bei simbolinė mirtis.

Taigi ir pirmiau cituotuose mįslių pabaigos formulių grasinimuose gali atsispindėti tolimų iniciacijos papročių atgarsiai, kai ne tiek svarbu buvęs mįslių minimo rezultatas, kiek pats tokio atlikimo, įvykio faktas. Daugelis mįslių tyrinėtojų siejo jų ištakas su iniciacijų papročiais, juolab kad mįslių ir vestuvių sąsajos yra akivaizdžios, o pastarosios taip pat glaudžiai siejasi su pėrėjimo ir brandos apeigomis. Su vestuvėmis neabejotinai susiję ir kai kurie teigiami įmintų mįslių rezultatai: *Dieną kaip lankas, naktį kaip žaltys, tas bus mano vyras, kurs mane įmins.* – Juosta LTR 450/297-13 (yra 22 nedaug varijuojantys šios mįslės užrašymai). Čia pabaigos formulėje tiesiogiai įvardijamas mįslės įminimo tikslas, o ir menamas objektas *juosta* itin glaudžiai susijusi su vestuvių apeigomis, jos dovanojimas, juosimas turi simbolinę prasmę. Tačiau ir kitos, iš pažiūros apie grėsmę kalbančios pabaigos formulės taip pat greičiausiai vis dėlto kalba ne apie mirtį, o apie naujos gyvybės užuomazgą: *Aš ažminsiu mįslį, aplink pilvą gyslių. Kas tą mįslę atmins, tada pilvas sutins.* – *Kašikas, krepšys* LTR 3989/239. Turima nemažai taip grasinančių pabaigos formulių: septynios mįslės minimo nesėkmės atveju (įminimai: *bezmėnu sveria, kašikas, krepšys, marškiniai, šiaudų rezginė*), keturiolika – sėkmės atveju (įminimai: *audėja audžia, aunamas batas, gitara, kopūstas, kašikas, krepšys, ratelis, rezginės*, viena mįslė be įminimo).

Savelijus Senderovičius iš Kornelio universiteto (Itakė, Niujorkas) apie mįslių įminimus teigia, kad jie yra ne išsprendžiančios arba atskleidžiančios tiesą, o tikrąsias tekstų reikšmes maskuojančios sudedamosios mįslių dalys (Сендерович 2008: 160–166). Remdamasis pagrįsta prielaida, kad daugumos mįslių neįmanoma įminti jų nemokant¹⁰, S. Senderovičius kelia mintį, kad mįslių žanro paskirtis nėra žaidimas, orientuotas į individualias proto pastangas; jos orientuotos į kolektyvinį žinojimą (ten pat: 98), negana to – mįslės kaip žanras skirtas reprezentuoti seksualinę temą kultūroje (ten pat: 121), legalizuojamą nekaltu atsakymu. Autorius pateikia labai daug su mįslių minimu susijusių vestuvių papročių liudijimų iš viso pasaulio ir teigia, kad seksualinio turinio mįslių minimas leidžia patikrinti jaunuolių pasirengimą vedyboms. Mįslė gyvybingos tradicijos sąlygomis ne tik praverčia kaip protinės lytinės brandos patikrinimo įrankis, bet kartu yra ir mokykla, lavinanti jaunus protus. Tradiciniuose kaimo vakarėliuose, kur buvo menamos mįslės, atėidavo įvairaus amžiaus jaunimo, tad vyresni ir daugiau

.....
 10 Apie tai rašyta ir straipsnio autorės (Kensminienė 2002).

žinantys perduodavo jų ezoterines žinias jaunesniems, mokė juos suprasti mįslę ir kartu teisingai – eufemistiškai – į ją reaguoti (ten pat: 123–124). Taigi pateikiamas įminimas, kuris pasirenkamas iš didelio skaičiaus galimų, pašvęstajam aki-vaizdžiai ironiškai nuspalvina bet kurį įminimą, kuris kartu su paslėptu, vaizdu pagrįstu įminimu leidžia išlaikyti tabu uždangą ir kartu daro ją perregimą ar pusiau perregimą – kas paslėpta, lieka paslėpta, nors ritualo dalyviai supranta, apie ką kalbama. Erzinimas yra esminis mįslės kaip žaidimo bruožas – ji meta iššūkį mįslę menančiajam, bet ne jo proto aštrumui, o mokėjimui pasirinkti teisingą kelią ir išeiti iš keblios padėties taip, kaip pridera brandžiam ir kompetentingam visuomenės nariui (ten pat: 131–133). Panašiai apie mįslės klausimo ir atsakymo santykį samprotauja ir V. Toporovas:

...вопрос важнее ответа, а «вопрошатель» мудрее «ответчика-угадчика»: ему нужен не сам ответ, который он знает, но то, чтобы ответчик самостоятельно нашел этот ответ, выдержал испытание и тем самым включился бы в подлинный диалог о высших сакральных сущностях. Характерно, что «вопрошатель» нередко готов признать «правильность» ответа даже в том случае, когда он сам, загадывая, имел в виду иной ответ: для него важно лишь то, чтобы этот «неожиданный» ответ формально соответствовал бы вопросу по всем содержащимся в нем диагностически существенным критериям <...> (Топоров 1999: 56–57) (klausimas svarbesnis už atsakymą, o „klaušėjas“ išmintingesnis už „atsakantįjį-spėjiką“: jam reikia ne paties atsakymo, kurį jis žino, o to, kad atsakantysis savarankiškai surastų tą atsakymą, išlaikytų išbandymą ir kartu įsitrauktų į tikrąjį dialogą apie aukščiausias sakralias esmes. Būdinga tai, kad „klaušėjas“ neretai linkęs pripažinti atsakymo „teisingumą“ net tuo atveju, kai pats užmindamas turėjo galvoje kitą atsakymą: jam svarbu tik tai, kad tas „netikėtas“ atsakymas formaliai atitiktų klausimą pagal visus jį sudarančius diagnostikai esminius kriterijus).

Straipsnio įvade buvo užsiminta apie beveik visą užminimą apimančias vidines formules. Tokia yra ir mįslė *Minu minu mįslę, per pilvą gyslė, kai ta gyslė pertrūks, pilvas įdubs*. – *Lubos ir balkis* LTR 2468/70–46 (kitų variantų įminimai – *lubos, sijos, kibiras, krepšys*), kurią šiaip būtų reikėję taip pat aptarti įvade, nes ji turi ir vidinę pradžios formulę; čia ji aptariama dėl jos vidinės pabaigos formulės, kuri yra visiškai priešinga toms pabaigos formulėms, kurios kalba apie sutinsantį pilvą. Ji gali būti S. Senderovičiaus aptartos lytiškai lavinančios mįslių funkcijos iliustracija, tik šįkart čia gali būti kalbama ne apie neštumą, o apie gimdymą. Tokiu atveju galėjo egzistuoti dvi panašios ir kartu skirtingos pabaigos formulės, kalbančios apie tos pačios fiziologinės būsenos skirtingus etapus. Galbūt tai yra tik vienas lygmuo, sugyvenantis ir neprieštaraujantis kitam lygme-

niui – semantiniam maskavimui, mįslės pavertimui išsprendžiamu uždaviniu, kai prie pradžios formulės ir menamo objekto puikiai priderinama ir modifikuojama pabaigos formulė. Nes esama tokių mįslių, kuriose gana aiškiai matyti, kad jų vidinės pabaigos formulės greičiausiai atsirado, kai, siekiant pateikti užuominą apie menamą objektą, buvo modifikuotos išorinės: *Užminsiu mįslę iš devynių gyslių, kas tos mįslės neįspės, dieną naktį šokinės.* – Ripka LTR 1188/231; *Atpūruoja pūrelė su devyniom skūrelėm, kas atmins, to akys išlįs.* – Svogūnas LTR 374/2562-8; *Širmis šika, uodeg viks, kas tos mįslės neįspės, tam uodeg išvarvės.* – Grožts – druožlės byr LTR 5373/112. Šie pavyzdžiai yra pavieniai, savo vaizdais nutolę nuo pastovių formulinių junginių, todėl šiuo atveju galime teigti, kad juose vidinės pabaigos formulės yra vėlyvesnės. Šiek tiek panašus procesas vyksta su pasakų formulėmis – be kitų priežasčių, jos kinta dar ir dėl to, kad pasakotojas yra linkęs jas papildyti konkrečiomis savo gyvenimo detalėmis (Рошияну 1974: 163). Kartais sunku pasakyti, kas prie ko yra priderinta, tai yra kurios formulės – vidinės ar išorinės – laiko atžvilgiu yra ankstesnės. Gal minėtos mįslės, kurių visas užminimas yra sudarytas vien iš vidinių pradžios ir vidinių pabaigos formulių, be jokių kitų papildomų segmentų, ir yra universalios mįslės, savita mįslių kvintesencija? Vis dėlto norėtusi tikėti, kad tai ne geografinės mokyklos ieškotos prototipinės, pirminės mįslės, o iki absurdo privestas mįslių raidos produktas, ironiškas žaidimas su savo pačių logika, kaip mįslėje *Užmysiu mįslį, be myslio neatmysi.* – Raktas LMD I 702/122.

Labai panašios pradžios ir pabaigos formulės būdingos ir kitų tautų mįslėms, panašių į lietuvių mįslių pradžios ir pabaigos formules frazių galima rasti ir vestuvinėse dainose, analogiškų struktūrinių elementų turi ir kitų tautų pasakos, tad galima tikėtis, kad aptariamasis reiškinys yra gana senas, aptinkamas įvairių tautų enigmatinėje kūryboje dėl bendrų ištakų, o ne dėl vienodų mįslių pokyčių. Apžvelgti pavyzdžiai leidžia daryti prielaidą, kad šios formulės gali atspindėti ne tik tokius archajiškus reiškinius, kaip tradicinės mįslių minimo varžybos, bet ir glaudžias mįslių sąsajas su vestuviniais bei iniciacijos papročiais. Tai, kad kartais pabaigos formulėse vienodai grasinama tiek sėkmingo, tiek nesėkmingo laukiamo rezultato atveju, taip pat patvirtina ne vieno tyrinėtojo išsakytą nuomonę, kad mįslės klausimas, jo ištarimo faktas yra svarbesnis už pateikto atsakymo teisingumą.

Kai kada šios formulės atlieka vien rėmo funkciją, tačiau neretai jos yra organiškai įlietos į mįslę ir tapusios semantine užminimo dalimi, o kai kada net užgožia visą tekstą, tai yra kone pažodžiui išlaikydamos formulių struktūrą ir nepapildytos niekuo daugiau, kartu tampa užminimais. Vis dėlto labiau tikėtina, kad senesnės yra su tekstu semantiškai nesusijusios formulės, o atvejai, kai vidinės pradžios ir pabaigos formulės, prie kurių semantiškai priderintas įminimas, apima visą užminimą, yra mįslių raidos rezultatas.

ŠALTINIAI

- ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, parts I–III, by Hans-Jörg Uther, *FF Communications*, 2004, No. 284–286.
- DŽT – Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, t. 2: *Pasakos. Patarlės. Mįslės*, parengė Kostas Aleksynas, Kazys Grigas, Leonardas Sauka, Vilnius, 1984.
- JaF 267 – Augustino Janulaičio fondas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne.
- Jrg – Kleopas Jurgelionis. *Mįslių knyga*, Chicago, 1913.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. VIII, Vilnius, 1970.
- LLD 4 – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 4: *Vestuvinės dainos*, [kn.] 2, parengė B. Kazlauskienė ir B. Stundžienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Vilnius, 1988.
- LLD 8 – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 8: *Vestuvinės dainos*, [kn.] 4, parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė, Vilnius, 1994.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPK – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakų kartoteka.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1968.
- MžŽ – [Mykolas Miežinis]. *Lietuwiszkaï-latwuszkaï-lenkiszkaï-rusiszkaï žodynas kun. M. Miežinio*, Tilžė, 1894.
- RLK – Русишкaй-летувишкaсисъ календорюсъ антъ мету..., Вильнюс, 1866, 1867, 1869, 1872.
- SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1956.
- TER – Archer Taylor. *English Riddles from Oral Tradition*, Berkeley and Los Angeles, 1951.
- VU(LF) F213 – Vilniaus universiteto tautosakinių ekspedicijų medžiaga VU bibliotekos Rankraščių skyriuje.

БСЭПН – *Бевульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах*, Москва, 1975.

ЗРН – *Загадки русского народа: Сборник загадок, вопросов, притч и задач*, составил Д. Н. Садовников, Москва, 1959.

LITERATŪRA

- Aarne Antti 1918. Vergleichende Rätselforschungen, *FF Communications*, No. 26.
- Grigas Kazys 1968. Smulkioji lietuvių tautosaka, kn.: *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius, p. 9–74.
- Grzybek Peter 1987. Überlegungen zur semiotischen Rätselforschung, in: *Semiotische Studien zum Rätsel*, herausgegeben von Wolfgang Eismann und Peter Grzybek, Bochum, p. 1–37.
- Kensminienė Aelita 2002. Lietuvių mįslių reikšmės figūros ir įminimo galimybės, *Tautosakos darbai*, [t.] XVII (XXIV), p. 137–155.
- 2010. Erdvė lietuvių mįslėse, *Tautosakos darbai*, [t.] XL, p. 124–138.
- Kerbelytė Bronislava 1997. *Liaudies pasakos prasmė*, Vilnius.
- Pepicello W. J., Green Thomas A. 1984. *The Language of Riddles. New Perspectives*, Columbus.
- Petsch Robert 1899. *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsels*, Berlin.
- Sauka Leonardas 1994. Nuo paslėptos nuotakos ieškojimo iki išvažiavimo į jungtuves, kn.: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 8: *Vestuvinės dainos*, [kn.] 4, parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė, Vilnius.
- Schitek Claudia 1991. *Die Sprach- und Erkenntnisformen der Rätsel*, Stuttgart.

Šaknys Žilvytis Bernardas 1996. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius.

Taylor Archer 1939. A Bibliography of Riddles, *Folklore Fellows' Communications*, No. 126.

Valotka Audrius 1992. *Informacinė mįslių struktūra: Daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas.

Virtanen Leea 1976. *On the Function of Riddles*, Helsinki.

Vyšniauskaitė Angelė 1964. Kalendoriniai papročiai, kn.: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius.

ван Геннеп Арнольд 1999. *Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов*, Москва.

Пропп В. Я. 1986. *Исторические корни волшебной сказки*, Ленинград.

Рошину Николае 1974. *Традиционные формулы сказки*, Москва.

Сендерович С. Я. 2008. *Морфология загадки*, Москва.

Топоров В. Н. 1999. К реконструкции «загадочного» прототекста (о языке загадки), кн.: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Загадка как текст*, т. 2, Москва.

The Beginning and Ending Formulas of the Riddles: from Testimonies of the Archaic Rituals to “Universal” Riddles

A E L I T A K E N S M I N I E N Ė

S u m m a r y

In this article, the beginning and ending formulas of the riddles are introduced and analyzed. These formulas consist of stable phrases sometimes used to start or finish the riddle question, although not indispensably related semantically either to the question or to the riddled object; these formulas are characteristic exclusively to the so-called “object”, or true riddles. The database of the Lithuanian riddles currently incorporates about 500 texts, undoubtedly possessing the beginning or / ending formulas. Some of these formulas function as frameworks, while others have become an organic part of the riddle question prompting the possible answer. Among the most frequent beginning formulas, diverse variations of phrases *I am about to riddle something / Answer the riddle* are encountered, sometimes supplemented additionally with a phrase *vein across the belly*. As often as not, the question part of the riddle starts simply by *Riddle little riddle* or *Riddle of two / four / nine / one hundred veins*. According to the distinction of the riddle components introduced by Robert Petsch, some other beginning formulas, organically merged into the riddle text can also be discerned in Lithuanian riddles, including: *My father has*, *At the end of the field*, *In the middle of*, various grammatical forms of the verbs *to go* or *to run*, and even the definitions like *full*, *topfull*. The ending formulas of the riddles seem all to start similarly, i. e. by discussing the fate of the riddling person, either when / if he / she successfully answers the riddle or if he / she does not: *whoever answers / does not answer the riddle*. Among the most frequently mentioned threats, the negative transformations in the lower part of the person’s body are named: *the belly / the bottom will get worm-eaten / swollen*. In case of the successful riddling, various promises are given in the ending formulas, e. g.: *whoever answers the riddle, will live for a hundred years or will marry me*. Curiously enough, some riddles keep threatening with the same kind of negative outcome, including sickness or even death also in case of successful

answering them. Such threatening may reflect distant echoes of the ancient initiation rituals, for which the performance of the riddle itself used to be more important than the riddling result. Phrases similar to the beginning and ending formulas of the riddles can be found in the wedding folksongs, while connections of riddling and wedding seem to be obvious. The author of the article supports the view by Savelij Senderovich maintaining that the initial function of the riddles must have been sexual education rather than mental exercise – solving of the logical tasks. The author of the article also discusses which formulas may be older: the ones semantically unrelated to the text, i. e. only performing the framework function, or the ones organically integrated into the text. She tends to regard the semantically unrelated formulas as the older ones; while such “universal” riddles, the whole question part of which consists solely of the beginning and ending formulas overshadowing it almost entirely, rather than embodying the prototypical riddles, present the subsequent result of the riddle development – ironical playing with the riddle logic itself.

Gauta 2013-11-29